

GJALLARHORNET

Utges av Svenska Arkeologiska
Samfundet

Årgång 34. Nr. 1. 2014

Ett nytt arkeologiskt år!

Detta första nummer för året innehåller information om Svenska Arkeologiska Samfundets stundande årsmöte som i år kommer att hållas på **Stockholms universitet** den **24 april**. Vi ser naturligtvis fram emot att så många av er som möjligt sluter upp.

Detta nummer innehåller även två bokrecensioner av Nils Ringstedts och hans reflektioner över det årliga seminarium om arkeologi som arrangeras av länsstyrelsen i Stockholm. Att samfundet nu även finns på facebook kan ni också läsa om.

Avslutningsvis vill jag återigen passa på och uppmuntra er att skriva och dela med er av sådan information som kan vara av arkeologiskt intresse för andra.

Ola Wolfhechel Jensen

ola.jensen@raa.se

Väl mött på
Svenska Arkeologiska Samfundets
årsmöte 2014!

Svenska Arkeologiska Samfundets årsmöte 2014

Välkomna till Svenska Arkeologiska Samfundets årsmöte!

Plats: Stockholms universitet, Seminarierummet Bergsmannen

Tid: Torsdag den 24 april. Mingel med lite dryck och tilltugg från 17.15. Årsmöte 18.30–19.30

Dagordning för årsmötet

- § 1. Mötets öppnande.
- § 2. Fråga om mötets behöriga utlysande.
- § 3. Fastställande av dagordning.
- § 4. Val av mötesordförande, mötessekreterare samt två justeringsmän tillika rösträknare.
- § 5. Upprättande och justering av röstlängd.
- § 6. Behandling av förvaltningsberättelse och revisionsberättelse (utdelad).
- § 7. Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen.
- § 8. Val av styrelseordförande.
- § 9. Val av övriga styrelseledamöter och suppleanter.
- § 10. Val av revisorer och suppleanter.
- § 11. Fastställande av eventuella avgifter.
- § 12. Val av valberedning.
- § 13. Ärenden väckta av styrelsen eller ledamöter.
- § 14. Meddelande om beslut om stipendier ur Rosa Tengborgs stipendiefond.
- § 15. Övriga frågor.

I enlighet med stadgarna ska förslag som ledamot vill ha behandlat lämnas till styrelsen senast fyra veckor före årsmötet. Har du förslag, maila eller posta dem till ordföranden Anita Synnestvedt:

Institutionen för historiska studier

Göteborgs universitet

Box 200

405 30 Göteborg

anita.synnestvedt@archaeology.gu.se

Medeltida byggmästare i Norden

Det är titeln på professor emeritus Jan Svanbergs senaste bok utgiven 2013 av bokförlaget Signum i Lund. Han har tidigare publicerat skrifter om medeltidens timmermän, murare, stenhuggare, arkitekter och byggmästare. Om dessa handlar också den nu publicerade och mycket vackert illustrerade boken. Dessutom tas också medeltidens byggnadshyttor upp.

Av särskilt intresse är det sista avsnittet i boken. Det gäller olika urkunder, som just berör nämnda yrkesmän. Det är fyra brev om Uppsala domkyrkas byggnadshytta, tre brev om Klaus tegelslagares kontrakt med Klara kloster i Roskilde, texter om Vadstena klosterkyrkas tillkomst, brev och notiser rörande Åbo domkyrka, berättelse om ärkebiskop Eysteins inspektion av sitt domkyrkobygge i Trondheim och notiser om byggande i Kumla kyrkas räkenskapsbok.

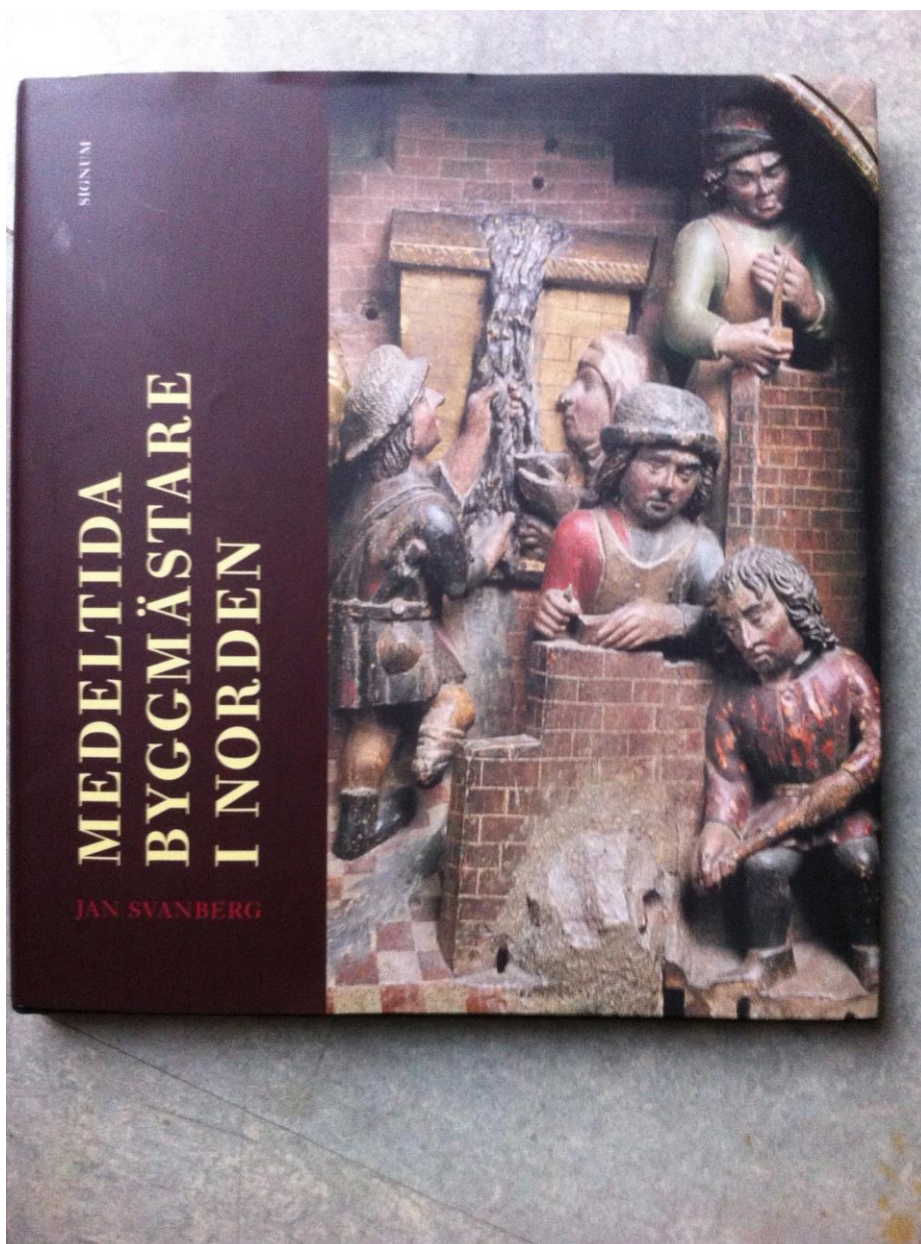
Svanberg inleder sin bok med följande tänkvärda meningar: ”Medeltidens byggnadskonst är snart sagt alltid närvarande när man färdas på landsvägarna genom det svenska kulturlandskapet. Än ser man på slätten en enkel sockenkyrka, än når man fram till en praktfull katedral i någon av våra stiftsstäder, än hittar man under promenaden i någon av våra äldre städer fram till ett teglat borgarhus”. Och – skriver Svanberg – bakom dessa gamla byggnader står bokens huvudgestalter – timmermän, murare, stenmästare och arkitekter som lämnat efter sig ett fint kulturarv.

Under medeltiden var trä det utan jämförelse vanligaste byggnadsmaterialet – såväl för böndernas hus som för kyrkor och finare profanhus. Det innebär att timmermän hade ”ett rikt arbetsfält från medeltidens början och fram genom hela epoken”, framhåller Svanberg. Och även när stenkyrkor byggdes, så behövdes arbeten i trä i form av byggnadsställningar, dörrar, takstolar, tornspiror, uppfodringsanordningar och valvformar. Timmermän hörde dock inte till de högre avlönade hantverkarna. I Sverige var timmermansämbetet ett av de äldsta skråna. Svanberg redogör för timmermännens detaljerade skråordning. Några få signeringar av nordiska timmermän finns i norska stavkyrkor. En enda bild på timmermän finns i medeltidens bildkonst men flera i bibliska motiv, vilket några av illustrationerna återspeglar.

Tegelmurning infördes tidigare i Danmark än i Sverige. Den första kända tegelbyggnaden i Skåne – då danskt, är Gumlösa kyrka, som invigdes 1191 av ärkebiskop Absalon. Till dåvarande Sverige kom teglet enligt Svanberg först i mitten av 1200-talet. Det blev ordensbyggnader, som byggdes med tegel t ex dominikanernas Sankta Maria i Sigtuna och cistercienserkyrkan i Sko. Alsnö hus på Adelsön uppfördes i tegel under senare delen av 1200-talet. Svanberg erinrar om att rester av tegelugnar påträffats på flera ställen i landet. En mycket väl utgrävd sådan ligger på

Samfundsmedlemmen Jan Peder Lamms tomt i Saltsjö-Boo. Den anlades kring 1250 och hade produktion i gång ca 200 år. Ugnen har beskrivits i Gjallarhornet 2011:3.

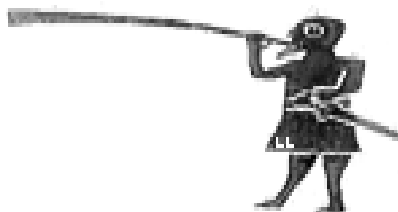
Första gången murare nämns i Sverige är i tre brev om rättsprivilegier för byggnads-
hyttan vid Uppsala domkyrka. Brevens finns i urkundsbilagan. Svanberg informerar
om att Stockholm var den enda stad i Norden under medeltiden där murarna bildade
ett skrå under medeltiden. År 1460 fanns 998 hushåll i Stockholm. Av dessa var 15
murare, 8 verkmästare och ett trettiotal timmermän. Murare skattades mer än timmer-
män men högst beskattades verkmästare, hela 5 öre.

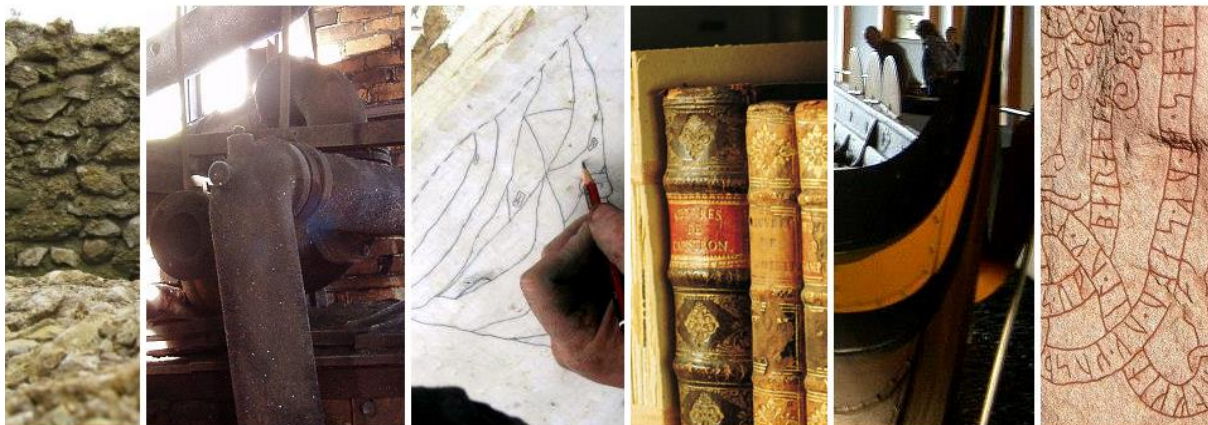

I avsnittet om stenmästare redovisas olika signeringar som utfördes av dessa yrkesmän. Över 50 signeringar av minst 40 olika stenmästare är kända från Danmark och de syd- och mellansvenska landskapen. Några finns i Norge. Illustrationer i boken visar olika signeringar – från stenhuggarmärke och runristning till vackert utformade texter på tympan över portaler till kyrkor. Adam van Düren från Tyskland har efterlämnat Nordens ”stätligaste signeringsinskrifter”. Mäster Adam har utfört arbeten i bl.a Sverige (t ex i Linköpings domkyrka) och i Danmark (t ex Glimmingehus).

Författarens stora kunskaper framgår av de detaljerade beskrivningar, som görs av stenhuggarkonsten i olika kyrkor. Läsaren informeras även om hur byggmästare arbetade under medeltiden med ritningar. Flera exempel nämns på ritningar som fortfarande finns kvar i puts och stucklager på golv och murar – de senare särskilt på flera gotländska kyrkor. En stor behållning är analyser och tolkningar av vad som sker på olika bilder. Svanberg har förmågan att levandegöra medeltidens stenhuggarkonst vilket gör boken synnerligen läsvärd!

Nils Ringstedt
Nils.ringstedt@globalnet.net

Nu finns vi även på facebook!

Vi i Samfundets styrelse vill gärna dela med oss av nyheter om vår verksamhet och kommande Arkeologmöten, samt tipsa om vad som är på gång inom arkeologi i Sverige och utomlands. Detta gör vi nu även på facebook!

Välkomna att gilla oss, vi gillar dig!

Vi ses!

/Styrelsen

<https://www.facebook.com/arkeologiskasamfundet>

En vänbok till Gert Magnusson – ”Berättelser från markerna. En antologi om järn, skog och kulturarv”

För några decennier sedan opponerade Gert Magnusson mycket kunnigt och trevligt på min licentiatuppsats om ”Varuutbyte och handel i ett arkeologiskt perspektiv”, som jag flera år senare följde upp med en doktorsavhandling. Gert var vid oppositionstillfället relativt nybliven doktor i anledning av sin avhandling 1986 ”Lågteknisk järnhantering i Jämtlands län”. Jag minns med glädje de samtal vi hade om innehållet i uppsatsen, innan den ventilerades.

Nu har Bergslagens medeltidsmuseum i Norberg 2013 gett ut rubricerade skrift för att hylla docent Gert Magnusson, som fyllde 65 förra året. Boken har redigerats av Ing-Marie Pettersson Jensen, Lena Berg Nilsson och Catarina Karlsson och innehåller 29 artiklar med stor bredd. Boken avslutas med Tabula Gratulatoria och en förteckning över Gerts publikationer – 165 stycken.

”Mr Masungsson”- som Gert apostroferas i en artikel – hyllas på många ställen i boken. Inte minst några meningar ur förordet är värt att citera:

”Det är kunskapen och känslan för landskapet och den unika förmågan att förmedla sammanhang och historisk kunskap om detta, som är en av Gerts förnämsta egenskaper. När man är ute i markerna och på vägarna tillsammans med Gert får man se saker som man aldrig tidigare har sett och höra berättelser som man aldrig tidigare har hört – i hans sällskap pågår ett ständigt samtal av bästa sort”. Och vidare: ”Unikt med Gert är också kombinationen av fornminnesinventering och arkeologiska undersökningar, som tillsammans utgör grunden för de djupa kunskaperna om landskapet”.

Lapphyttan och utgrävningen av den har lett till den unika rekonstruktionen av Nya Lapphyttan. Gert har varit grävningssledare vid undersökningen och medverkat vid rekonstruktionen och den fortsatta verksamheten. Innehållet i boken illustrerar väsentliga delar av Gerts breda engagemang och som det står i förordet ”också hans omfattande kontaktnät”.

Redaktörerna tackar Gert för sin ”generositet, entusiasm och breda kunskap om vår historia som du frikostigt delat med dig av under många år. Vi ser fram emot flera projekt, flera utmaningar och ny kunskap!”

Artiklarna behandlar, som nämns i rubriken, skog, järn och kulturarv. Att räkna upp alla är ogörligt i en anmälan. Tyngdpunkten ligger naturligtvis på järnframställning. Boken är indelad i 3 avsnitt. Det första handlar om *järnet och bergsbruket* med många spännande berättelser om järnhantering på olika platser – inte minst Mats Mogrens artikel om ”Gert, djungeln, järnet och det antika globala nätverket”. Här skriver Mogren att Gert var mycket

tagen av ett jättelikt slaggvarp – 55 m lång och 4 m högt – i Sri Lanka! Artikeln är en intressant och kunskapsrik exposé över järnet i Sydostasien. En annan av de många läsvärda artiklarna handlar om undersökningen av Hyttehamn vid Vättern, där Gert gjorde ett ”unik och spännande fynd” i en smedja – två osmundar och en mindre järnyxa.

Avsnitt två rör *skogen och utmarken* med artiklar om bl a skogens tidslager, ekonomi och livsformer, stockbåtar, fångstgropar och biologiskt kulturarv. En intressant artikel tar upp den lågtekniska järnproduktionens miljöpåverkan runt blästerugnen i Ängersjö, Hälsingland.

Det tredje avsnittet behandlar *kulturarv och landskap*. Här vill jag särskilt nämna Hans Anderssons personliga noteringar i artikeln ”Fornminnesinventering och kulturlandskap”. Gert Magnusson är enligt Hans Andersson en av de sista platsledarna ”med fötterna i den klassiska fornminnesinventeringen” med en bred ”kunskap om landskap och forn­ lämningar, synliga som osynliga från bilen, vi passerade, som var de gamla platsledarnas kännemärke. Därtill kom naturligtvis kändedomen om var de goda kaféerna låg.”

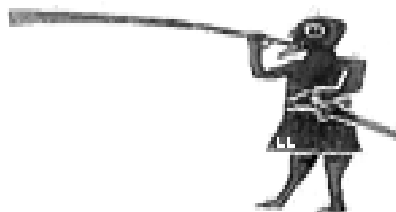
David Damell har skrivit en faktarik artikel benämnd ”Den glömda sjöleden – om en sörmländsk bronsåldersled österut från Hjälmarens”. Jag vill särskilt nämna Davids förslag om att ”bronsålderskulturens ’ekonomiska historia’ framöver tas upp av forskningen på ett sätt som är jämbördigt med vad som ägnas vikingatidens handel och kommunikationer”.

Likaså vill jag lyfta fram Peter Normans funderingar om ”Hur en kunskap kan växa fram – en berättelse om hur röjningsröseområden kom att betraktas som fast fornlämning”. Peter Norman skrev redan 1986 att röjningsrösen är och måste hanteras som fasta forn­ lämningar. Frågan är dock enligt Peter hur dessa fornlämningsområden på ibland över 50 hektar ges skydd enligt fornminneslagen (nuvarande kulturminneslagen) utan att komma i konflikt med andra samhälleliga intressen? I artikeln skriver Peter: ”Ytterligare en person som hade stor betydelse för diskussionen om röjningsröseområden 1986 var Gert Magnusson”.

Artiklarna i boken är mycket läsvärda, även om arkeologer med särskilt intresse för järnhantering bör ha mest glädje av de berättelser, som handlar om järn och hyttor. Bergslagens medeltidsmuseum gratuleras till utgivning av denna sin första bokutgåva!

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnetnet

Arkeologi i Stockholms län 2013

Det var titeln på Länsstyrelsens i Stockholms län årliga seminarium i februari, det sjunde eller åttonde i rad. Som alltid var seminariet mycket välbesökt och med fullsatt föreläsningssal. Länsstyrelsen hade 561 fornlämningsärenden 2013 mot 406 året innan. Antalet uppdrag var 118 mot 92 år 2012. Fina presentationer med Power Point präglade hela seminariet. Tyvärr kan följande korta omnämningen inte ge rättvisa åt de många faktaspäckade anförandena.

En blivande torvtäkt för matjord i *Riksten i Tullinge* har enligt Göran Wertwein gett intressanta gropkeramiska fynd men även stolphål, kluvna stockar och slanor från folkvandringstid. En gång låg platsen ute i en sjö – men troligen har en torrperiod gjort det möjligt att anlägga något, som inte ännu är klarlagt, ute på ett tjockt vasslager.

Tre föredrag handlade om bronsålderns kultplatser. Ett vattenledningsprojekt i Roslagen medförde utgrävning av en rituell miljö i *Burehäll* från bronsåldern med skålgropshällar på vilka eldats. Skärvsten, keramik och brända ben påträffades enligt Kjell Andersson.

Sveriges kanske främste upphittare av hållristningar, Sven-Gunnar Broström, berättade initierat om sina fynd av slipade hållar med kanor på olika platser i *östra Svealand*. Vid de slipade kanorna finns i regel också skålgropar. Frågan är vad kanorna har haft för rituellt syfte? Fynd har gjorts även av små slipade ytor i nederkanten av hållar – också med okänt syfte (se bild).

Ett annat föredrag handlade om skärvsten och 28 härdgropar i *Upplands-Bro* – en s.k. eldkultplats. Pär *Connelid* berättade om äldre järnålderns kulturlandskap i Vallentuna/Märstatrakten med stora stensträngsområden och stenröjda ytor, som troligen var fornlåkrar.

Särskilt intressant var Gunnar Anderssons skildring av efterundersökning av den rikaste kammargraven 750 på *Birka*. "*Kammargravens gåtor – i Hjalmar Stolpes fotspår*" var titeln på föredraget. Graven grävdes av Stolpe 1879. Högen i södra delen av Hemlanden visade sig ganska direkt under ytan ha ett kärnröse. Ytprofilen är ojämn. Graven ligger kant i kant med en stensättning och frågan är om något samband finns med den. Stolpe fann hästskelett men inga mänskliga kvarlevor. Andersson ansåg, att det snarare än att vara en dubbelgrav kan ha varit en kvinnograv. I graven fanns selbågskrön – men inga stigbyglar. Vid efterundersökningen påträffades i botten av graven en rest sten. Kan Stolpe ha placerat den för att visa, att han grävt där? Vid grävning genom botten framkom brända ben, järnfragment och kulturpåverkad jord. Några gropar fanns – stolphål? Grav 750 visade omfattande spår av gravritualer. Min egen kvantitativa analys i boken "*The Birka Chamber Graves – Economic and Social Aspects*", 1997, visade att kammargrav 750 rankades främst i olika avseenden bland Birkas 111 utgrävda kammargravar.

Stensättningen intill hade många obrända djurben men även flinta, pärlor, keramik. Ett böjt järnsvärd påträffades liksom rest av en ovanlig typ av yxa med silverinläggning. Föremålen var illa åtgångna. Av undersökningen framgick, att det finns goda skäl att återvända till och efterundersöka tidigare grävda gravar på *Birka*.

Tina Mathiesen och Anna Östling berättade om intressant inventering av vattenanknutna industrilämningar. Syftet är att få klarhet i vilka dammar mm, som är värda att bevara.

Kenneth Svensson berättade om pågående spännande grävning på Södermalmstorg i anslutning till Slussen projektet. Anläggning av ledningar har föranlett undersökningen. Icke förutsedda strukturer i form av flera hus, gator mm framkom. Äldre tomtstrukturer kunde urskiljas. Mängder av äggskal fanns i påträffad ugn i ett 1600-talskök. Vid grävning genom 1600-talslagret kom fyllnadsmassor, som Gustav Vasa lät föra på i samband med bygge av försvarsverk. Två meter genom detta lager framkom ett en meter tjockt kulturlager. Här finns uppenbarligen äldre, tidigare

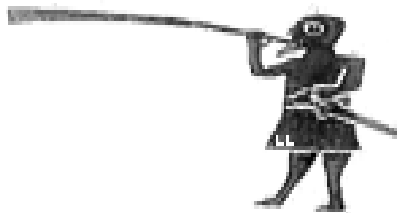
okända lämningar från medeltiden, som nu skall undersökas. Kanske kan undersökningen visa lager från 1200-talet? Intressanta fynd har gjorts av venetianskt glas, ett guldbleck men även en lansspets.

Slutligen berättade Johan Rönby jämte en kollega om det synnerligen fascinerande fyndet av 1600-talskeppet *Resande Man* eller *Resande Mannen*, som skeppet också kan ha hetat. Det är det mest mytomspunna vraket i svenska vatten. Skeppet hade en dramatisk förlisning, som ett tjugotal sjömän överlevde. Ombord kan finnas påstådda skatter. Det är Grebbestads Marinarkeologiska Sällskap, som fann skeppet, som ligger på 15,5 meter djup. Fartyget är av en holländsk typ och ganska väl bevarat – men sidorna har fallit ut. Fem sjömän överlevde genom att sitta i stormärsen, som stack upp över ytan. I vraket finns fullt med föremål, bl. a. greve Schlippenbachs koppartolett (en stor tratt) och stora dalermynt. Förbud att dyka på skeppet gäller.

Länsstyrelsens årliga seminarium är mycket uppskattat och ger varje år en bra översikt av vad som har skett arkeologiskt i länet. Vi får hoppas att denna tradition fortsätter även när länsstyrelsen så småningom flyttar till andra lokaler!

Nils Ringstedt

Nils.ringstedt@globalnet.net

Gjallarhornet

Deadline för nästa Gjallarhornet är den **29 april**. Bidrag skickas till Ola Wolfhechel Jensen, helst med e-post: ola.jensen@raa.se

Alternativt: Ola Wolfhechel Jensen, Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 Stockholm. Gjallarhornet distribueras numera endast via e-post som pdf. Alternativt kan den hämtas på Samfundets hemsida som för närvarande håller på att byggas om.

GLÖM EJ ATT BETALA ÅRSAVGIFT FÖR 2014!